

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: September; Volume: 13/SUMMER, Issue: 51
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

(4)

Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY4

**TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ REFORMLARI KARŞISINDAKİ DİRENİŞLER:
SUHTE AYAKLANMALARI ÖRNEĞİ
THE RESISTANCES AGAINST THE REFORMS OF THE TANZİMAT AND CONSTITUTIONAL
PERIOD: THE CASE OF THE SUHTE UPRISING**

ÖZ

Osmanlı'nın Batılılaşma döneminde attığı önemli adımlar, tebaanın eşitliğinin sağlanmasından duyulan memnuniyet yanında bazı hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Direnme hareketlerinde eylemlerin aktörleri olarak reaya, ulema, tarikatlar, bürokrasi ve medrese öğrencileri öne çıkmaktadırlar. Söz konusu hareketler, kimi zaman vergi konusundaki adaletsizliklerden kaynaklandığı gibi kimi zaman da devletin bekasını tehdit eden siyasal taleplerden hareketle oluşmaktadır. Bu dönemdeki direnme hareketlerinin kökeninde, vergi adaletsizlikleri ve reformları uygulayan memurlara yönelik tepkilerin yattığı muhakkaktır. Medrese öğrencilerinin siyasal ve toplumsal sorunlar karşısındaki direnişlerinin önemi, siyasi karakteri olan muhalefet hareketleri olması ve yalnızca Türk öğrenciler arasında çıkmış olmasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Meşrutiyet, suhte ayaklanmaları, muhalefet, direnme.

JEL Kodu: K34.

ABSTRACT

The important steps taken by the Ottomans during the Westernization period led to the emergence of some discontent as well as the satisfaction of ensuring the equality of the subjects. Reaya, ulama, sects, bureaucracy and madrasah students stand out as the actors of the protests. These movements sometimes arise from injustices in taxation, and sometimes from political demands that threaten the survival of the state. It is certain that the roots of the resistance movements in this period were tax injustices and the reactions against the officials who implemented the reforms. The importance of the resistance of madrasah students against political and social problems is that they are opposition movements with a political character and that they emerged only among Turkish students.

Keywords: Tanzimat, Mesrutiyet, suhte uprising, defiance, resistance.

JEL Code: K34.

4 Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY, Balıkesir Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sanbarli10@gmail.com. Çalışma, yazarın “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik: Türkiye Örneği” adlı doktora tezinden, geliştirilerek üretilmiştir

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: September; Volume: 13/SUMMER, Issue: 51
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

GİRİŞ

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi reformları, Osmanlı'nın batılılaşma yolunda attığı önemli adımlar olup, Osmanlı tarihi bu dönemde apayrı bir gelişme göstermiştir. Ancak reformlara yönelik memnuniyet yanında, direnme hareketlerine yol açan hoşnutsuzluklar da döneme damgasını vurmuştur. Çalışma, tarihsel çözümlenmeye dayalı ve betimleyici bir yöntemle hazırlanırken, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi reformlarının haklar alanında getirdiği yeniliklerin yanı sıra, reformlara yönelik direnişleri incelemektedir. Suhte ayaklanmalarının (Medreseli isyanlarının) çatışma potansiyeli ve özellikleri, örnek olay olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

1.TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ YENİLİKLERİ

Tanzimat Fermanı'ndan altı ay gibi kısa bir süre sonra Ceza Kanunu'nun yürürlüğe konması, Tanzimat'ın modern haklar açısından anlamını belirten bir harekettir. Bu kanun, tebaaya padişah tarafından verilen hakların bir garantisi olarak ele alınabildiği gibi tebaanın kanun önündeki eşitliğinin sembolü biçiminde de kabul edilebilir. 1846'da memurların ödev, yetki ve sorumluluklarını göstermek üzere düzenlenen İdare Kanunu'nda, memurların işleyecekleri suçlara karşılık gelen cezalar belirtilmiştir. Haklar alanında yapılan bu değişikliklerin yanı sıra zenci esaretinin yasaklanması, mezhep değiştirmeyi yasaklayan kanunun kaldırılması, insan hakları ve vicdan özgürlüğü açısından işaret edilmesi gereken girişimlerdir (Karal,ty: 173-175).

Tanzimat'ın ilk yıllarında Gülhane Hattı'nda belirtilen biçimde iltizam ve âşar toplama usulü kaldırılmış, bunun yanında maliye memurlukları aracılığıyla âşarı toplama yolu kabul edilmiştir. Ancak gerek âşar gerekse cizyenin toplanmasında benimsenen usuller beklenen yararı göstermeyince eski usule dönmüştür. Bununla birlikte halkın eskiden uğradığı haksızlıklara muhatap olmaması adına birtakım önlemler alınsa da bu önlemler Gülhane Hattı'nın amaçlarını gerçekleştirmekten uzaktır. Bu önlemler; mali işlerin valilerin yetkisinden alınarak defterdarlara verilmesi, vergilerin toplanmasında maliye memurlarının atanması, vergilerin ayarlanması ve toplanmasında belediye meclislerinin yetkilerinin genişletilmesi ve vilayet meclislerinin kurulması, devlet memurlarından mültezimlik yapma hakkının alınmasıdır (Karal, 1992:14-15).

2.REFORMLARA YÖNELİK HOŞNUTSUZLUK VE İLK TEPKİLER

Tanzimat'ın getirdiği yenilikler yalnızca yöneticiler değil reaya arasında da beklentiler ortaya çıkarmıştır. Reaya açısından öne çıkan yenilik, mültezim zulmünün önlenmesi hedefidir. Yönetim, bu reformlar sayesinde reaya huzur ve asayiş getirileceği için vergilerin de yüksek oranda toplanacağını düşünse de gelişmeler aksi yönde olmuştur. Herkesin servetine göre vergi verecek olmasıyla, ayan ve ağaların geçmişe oranla vergi yükü artışı ortaya çıkmış, bunun yanında daha önce vergilerden muaf tutulanlar ve menfaat kaybeden nüfuz sahipleri reformları başarısız kılmak için halkı kışkırtmışlardır. Burada şaşırtıcı olan, reformları başta sevinçle karşılayan reayanın daha sonra şiddetli direniş göstermesidir. Bunun altında ise reformları icra ile görevlendirilen memurların halkın tepkilerine yol açan uygulamalarıdır (Uzun, 2002:9-11).

Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini zor hayatlarından kurtulma vesilesi gören köylüler, Rumeli ve Anadolu'da ağa ve yöneticilere karşı zaman zaman isyan etmişler, Anadolu'da bazı Hıristiyan köyler cizye vermeyi reddederken, Rumeli'de de bazıları ek vergilere karşı çıkmışlardır. Özellikle Rumeli'de bu tür köylü ayaklanmaları ulusal niteliğe dönüşmüştür (1841 Niş İsyanı). Anadolu'daki köylü ayaklanmalarında ise bu nitelik görülmez ve geniş çiftliklerin ve büyük toprak mülkiyetinin görülmediği Anadolu'da bu tür olaylar kontrol altında tutulmuştur.(Ortaylı, 2003:120-121). Bu dönemde Bâbîâli'nin Anadolu ve Rumeli'deki krizlerin yönetiminde mali endişeleri daima göz tuttuğu göze çarpmaktadır. Öne çıkan iki husustan ilki, krizlerin vergi kayıplarına yol açma endişesi, ikincisi ise direnişlerin giderilmesi için ilave asker istihdamının ortaya çıkardığı harcamalardır. Anadolu'daki direnişlerle yalnızca olayları çıkaranlara ceza verilerek reayanın affedilmesi, vergi endişesini açıklamaktadır.(Uzun, 2002:98).

Osmanlı'da yapılan yeni düzen hareketlerinin tepki uyandırması adeta kural hükmündedir. Tanzimat'tan önce de gerçekleştirilmek istenen bu tür hareketler nedeniyle isyanlar çıktığı, hükümet ve

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: September; Volume: 13/SUMMER, Issue: 51
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

salтанat değişiklikleri olduğu bilinmektedir. Ancak önceki düzen hareketleri, bazı müesseselerin ya da şekillerinin değişmesi anlamına geldiği için bu hareketlere karşı doğan tepki hiçbir zaman tüm imparatorluk halkını ilgilendirmemiştir. Tanzimat'a karşı gelenler arasında eski rejimden yararlananlar da bulunmaktadır. Özellikle zengin olmalarını kolaylaştıran usullerin kaldırılmasından şikâyetçi olan mültezimler Tanzimat'ı kötülemek için Hıristiyan tebaaya verilen hakların şeriata aykırı olduğunu dahi savunmuşlardır. Bu noktada aslında tuhaf olan Hıristiyan tebaanın bir kesiminin de gelişimleri eleştirmiş olmasındır. Gülhane Hatt'nın okunması sırasında Rum Patriği, Hatt okunup kırmızı atlastan bir keseye konulduğunda, "inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz" demek suretiyle hoşnutsuzluğunu göstermiştir (Karal, 1999:25-28).

3.MUHALEFETİN KURUMSALLAşMASI VE KADIN DERNEKLERİ

Osmanlı siyasi yaşamı, Tanzimat'a kadar siyasi iktidara karşı kurumsallaşmış muhalefet kavramını geliştirmemiştir. Bunda en önemli neden, Osmanlı sultanının İslam Hukuku ve kamu düzeninin koruyucusu olması dolayısıyla toplum üzerindeki manevi otoritesidir. Bu nedenle merkezi yönetim kendisine yönelen hiçbir hareketi meşru saymamış, kalkışanları asilik ve hainlikle suçlamıştır. Dolayısıyla hainlikle muhalefet arasında daima ince bir çizgi olmuştur (Eryılmaz, 1992:242). Tanzimat sürecinde muhalefetin kurumsallaşmasında en önemli gösterge, halkın yönetenleri etkilemek için faaliyette bulunarak siyasi sürecin giderek parçası haline gelmesidir. Osmanlı muhalefet geleneğinde çok büyük bir değişime işaret eden bu durum, siyasetin kutsal gizemini yitirmeye başladığının ve halkın merkezden ve siyasetten beklentilerinin değişmeye başladığının kanıtıdır (Kalaycıoğlu, Sarıbay: 23-43).

Halkın beklentileri açısından Tanzimat Fermanı'nın bir dönüm noktası oluşturması hadisesi, siyasi katılımın artması ile somutlaşmıştır. Kişiler artık arz-ı haller yoluyla merkeze isteklerini doğrudan iletebilmektedirler. Siyasi katılma, belirtildiği biçimde sadece bu tür kanalların bireysel amaçlar için kullanılmasında değil, sivilleşmenin kendisini en çok göstereceği cemiyetler içinde politika üretmekte de kendisini göstermektedir. Gelişmeler top yekûn değerlendirildiğinde en önemli yenilik, kamusal alana, bir takım haklara sahip olduğunu fark eden bireyin çıkmasıdır. Tanzimat'la başlayan dönemde bireyin bir değer olarak ele alınması sadece devlet yaşamıyla ilgili değildir. Edebiyatta ve özellikle Batılılaşma etkisindeki Türk edebiyatı içinde yeni Batılı bir tür olarak belirginleşen romanda birey vurgusu öne çıkmakta, Batılı yaşam biçimleri okuyucuya aktarılırken, geleneksel değerlerdeki değişimlere yer verilmektedir. Bu noktada kadın profili de değişerek, gelenekselin taşıyıcısı konumunu sürdürmekle birlikte modernleşmenin sunduklarından payını almaktadır (Anbarlı, 2006:184).

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında özgürlük taleplerini ifade imkânı elde eden kadınlar, başta Halide Salih olmak üzere, gazetelerde yazmaya, dernekler kurmaya (Osmanlı Kadınları İttihat Cemiyeti) törenlere katılmaya başlamışlardır. İsmet Hakkı Hanım, "Ya Biz Ne Olacağız?" diye yazarken, Keçecizade İkbâl, taleplerin sadece mutlu azınlığa mensup kadınları ilgilendirdiğinden söz etmektedir. Bazı kesimlerin belirtilen tartişmaları başka bir yöne çekerek, gelişmeleri baltalamaları (Meşrutiyetin tesettüre son vereceği yolundaki söylentiler), aslında meşrutiyet aleyhtarlarının, kıpırdanan kadın hareketine tepkileridir. Ancak sindirme politikalarına karşısında kadınlar, daha serbest bir hayatın sınırlarını zorlamaya başlamışlardır. Kadın dergileri bu dönemde kadınların kendilerine yüklenen anlam kalıplarını eleştirmek suretiyle değiştirmek istemişler ve toplumsal yaşamda daha çok yer alma konusunda çaba harcamışlardır (Çaha, 1996:89).

Kadınların toplumsal muhalefete yaptıkları katkılar, en açık biçimde derneklerde izlenmektedir. Bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştüren Osmanlı kadın dernekleri, yardım, eğitim, kültür gibi amaçlar yanında feminizm ve ülke sorunlarına çözüm aramak gibi siyasi amaçlarla da kurulmuşlardır. Örneğin, Meşrutiyet döneminde feminist olarak nitelendirilebilecek "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına açıktır. Dernek, kadını kuşatan geleneklere, kısıtlamalara hukuksuzluğa ve eğitimsizliğe karşı mücadele başlatmış, bu amaçla da yayın organı olan "Kadınlar Dünyası" dergisiyle kadının gerek aile yaşamında gerekse de toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında yeni düzenlemelere gitmek gereği üzerinde durmuştur. Boşanma

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: September; Volume: 13/SUMMER, Issue: 51
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

hakkının kadına tanınması, çok eşliliğin önlenmesi ve kadınların çalışma yaşamına katılımını kolaylaştıracak işyerlerinin açılmasının planlanması o döneme kadar ifade edilmeyen konulardır (Çakır, 1991: 146-148).

4.MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN HAREKETLERİ (SUHTE AYAKLANMALARI)

Fedailer Cemiyeti (Kuleli Olayı), Yeni Osmanlıların gerçekleştirdiği muhalefet ve medrese öğrencilerinin hareketleri döneme damgasını vuran direnme hareketleridir. Tanzimat'a karşı halk kitlelerinden kaynaklanmayan her üç direnişin de ortak noktası, İslamcı olmalarıdır. Bu eylem ve düşünceler ile halkın tepkileri arasında İslamcı olmaları noktasında bir özdeşlikten söz edilebilir. Bunun da temel nedeni, Tanzimat'ın Hıristiyan Batı karşısındaki teslimiyetçiliği ve Osmanlı Hıristiyanlarının Müslümanlar karşısındaki kazanımlarıdır (Yetkin, 2003:644).

16.yy'ın başlarında görülmeye başlayan ve Türk tarihinin en önemli olayları arasında yer alan medreseli isyanlarının (geçmişteki tabiriyle suhte ayaklanmaları) en önemli yanı Türk medreselerinde ve yalnız Türk öğrenciler arasında çıkması nedeniyle milli bir karakter taşımasıdır. Medrese öğrencilerinin ayaklanmaları, Anadolu'da Tarsus'tan başlayarak, Sivas'tan ve Erzincan'dan Giresun'un doğusuna çekilen hattın batısında kalan sahada etkili olmuştur. Bu ayaklanmaların Celali İsyânlarında da etkili olduğu bilinmektedir. Öğrenci isyanları genel olarak devleti tehdit eder bir durum göstermemiş ancak yıldan yıla halkı da içine alan toplumsal bir bunalıma doğru ilerlemiştir. Anadolu'da kanlı olaylara neden olan bu isyanlarda merkezin bunlara karşı hareketsiz kalması tehdit algılamasının yüksek seviyede olmamasıyla açıklanabilir (Akdağ, 1949:361-362). Medrese öğrencilerinin siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında sözü edilen türden direniş göstermeleri, siyasal bir katılıma işaret etmektedir. Bu bağlamda özellikle Tanzimat dönemindeki öğrenci hareketleri daha çok siyasal karakteri olan muhalefet hareketleri biçiminde de değerlendirilebilir.

Tanzimat dönemindeki öğrenci olaylarının ilki (1854) Kırım Savaşı sırasında öğrencilerin dersleri boykotuyla başlamış, Reşid Paşa iktidarına karşı yapılan gösterilerle büyümüştür. Olaylar, Rusya'ya karşı savaş açılıp açılmaması tartışmaları sırasında savaş yanlısı askerlerin kamuoyu oluşturmak amacıyla medrese öğrencilerini tahrikiyle çıkmıştır. Ancak daha sonra tahrikin arkasındaki ismin Damad Mehmed Ali Paşa olduğu anlaşılmıştır. (Bulut,1998:258-259).

10 Mayıs 1876'da softalar veya Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medreselerinin öğrencileri, Babıâli önünde ayaklanarak sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azlini istemişlerdir. Kanıtlar, ayaklanmanın kendiliğinden çıkmadığını göstermektedir. Osmanlı tarihinde hükümet değişikliği sağlamak için düzenlenen öğrenci gösterisi yeni bir durumdur. Halkın ve ileri gelenlerin de katıldığı eylemlerde ilk sonuçlar, Rüştü Paşa'nın sadrazam, Hüseyin Avni Paşa'nın serasker olması ve şeyhülislamlığa da Hasan Hayrullah Efendi'nin getirilmesidir. 30 Mayıs 1876'da Harp Okulu öğrencileri silahlandırılmış ve başka birliklerden alınan destekle Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat geçirilmiştir (Yetkin, 2003:671, Lewis,1993:159-160) Osmanlı medreselerinde meydana gelen bu olaylardan dolayı öğrencilerin toplumsal yöndeki ayaklanmaları, daha küçük çaplı ve yerel olarak devam etmiştir. Örneğin III. Selim dönemine ait bir belgede talebelerin, (1794) "yobaz" olarak tarif edilip, savaş aletleri ile gezerek kentin huzurunu bozmaya çalıştıkları iddia edilmektedir (Akyüz, 763: 1979).

SONUÇ

Osmanlı'da ayaklanmalar, biriken hoşnutsuzlukların yol açtığı ve tavizler elde etme amacını güden hareketler olup Avrupa'daki gibi kurumlaşmış, ayrıcalıklı kesimlerin gerçek çatışmaları değildir. Mardin'in tespitiyle genellikle yeniçerilerle başkent esnafından oluşan ya da aşağı sınıfla ittifak halindeki eşrafın mahalli bir patlaması biçimindeki Türk ihtilalleri, zaferlerin pekiştirilmesine olanak veren örgütsel özerkliğe sahip değillerdir (Mardin,2003:125-126). Bu bağlamda Osmanlı'da toplumsal yapı, ihtilalleri oluşturan ortam bakımından uygun olmadığı gibi patlak veren bir direnme hareketinin başarısını sağlayacak örgütlenme için de elverişsiz konumdadır.

Medreselerin kendi içindeki eğitim sorunlarının daha sonra meydana gelecek suhte ayaklanmalarına zemin hazırladığı muhakkaktır. Suhte ayaklanmaları ile beraber, bu kurumdaki kişiler eşkıyalığa varan

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Eylül; Cilt: 13/YAZ, Sayı: 51
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: September; Volume: 13/SUMMER, Issue: 51
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

olaylara karışmış ve medreselerin sahip olduğu toplumsal imaj da değişmiştir (Aşkın,2019:339). Yetkin'in İslami karakter taşıdığını belirttiği ve Akdağ'ın da milli bir karakterde olduğunu savunduğu medrese öğrencilerinin direnişleri, özellikle Tanzimat dönemindeki etkileri bakımından önemli bir dinamiğe işaret etmektedir. Öğrenciler bu dönemde bir iktidarın değimine yol açabilecek güce ve etkiye sahip olmalarıyla, siyasi tarihimizdeki tek örneği oluşturmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Akyüz, Y. (1979- Ekim). III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Disiplin Islahatı. Belleten. (172), 761-766.
2. Akdağ, Mustafa (1949). "Medreseli İsyancıları", İÜHFM., 1-4 1949, ss.361-387.
3. Anbarlı, şeniz (2006). Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik: Türkiye Örneği, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
4. Aşkın, Deniz (2019). "Osmanlı'da Kurumsal Eğitim Sisteminin Bozulması Ve Sosyolojik Boyutları", Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 26-28 Eylül 2019, Van.
5. Baykara, Tuncer (1992).Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve 19.yy'a Dair Araştırmalar, Beta Yay., İstanbul.
6. Bulut, Kemal (1998). "Tanzimat Döneminde Siyasi Muhalefet", Yayınlanmamış Doktora Tezi), DEÜ.SBE, İzmir.
7. Çaha, Ömer (1996). Sivil Kadın, Vadi Yay., 1.b., Ankara, 1996.
8. Çakır, Serpil (1991). "Osmanlı Kadın Dernekleri", Toplum ve Bilim, Bahar 53, 1991, ss.139-157.
9. Eryılmaz, Bilal (1992). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yay., 1.b., İstanbul.
10. Kalaycıoğlu, Ersin Sarıbay, Ali Yaşar (ty) "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Gelişme", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der Yay., İstanbul.
11. Karal, Enver Ziya (ty) Büyük Osmanlı Tarihi, C.1., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., t.y., y.y.
12. Karal, Enver Ziya (ty) Büyük Osmanlı Tarihi, C.2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk tarih Kurumu Yay., t.y., y.y.
13. Karal, Enver Ziya (1999). Tanzimat-Hayriye Devri (1839-1856), Yeni Gün Yay., İstanbul.
14. Lewis, Bernard (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., 5.b., Ankara.
15. Mardin, şerif (2003). Din ve İdeoloji,İletişim Yay., 12.b., İstanbul.
16. Uzun, Ahmet (2002). Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyancı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841), Eren Yay., İstanbul.
17. Yetkin, Çetin (2003). İktidara Karşı Türk Direniş Ve Devrimleri Başlangıçtan Atatürk'e, C.1, Otopsi Yay., İstanbul.

Reproduced with permission of copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.